

İbrahim
Paşa'nın
mezarı –
Edirne

orada, merkeze getirilen kesik başı ise Edirne'de gömüldü.

Dönemin tarihçileri tarafından kahramanlıkta Tiryâkî Hasan Paşa'ya, cömertlikte Hâtim et-Tâî'ye benzetilen Melek İbrâhim Paşa ileri görüşlü, ancak politik entrikalardan anlamaz biri olarak nitelenmektedir. Hemen bütün tarihçiler Vezîriâzam Kara İbrâhim Paşa'nın oyunlarıyla haksız yere öldürüldüğünde müttetik-tir. Mısır valiliği sırasında Kahire'de bir cami yaptıran Melek İbrâhim Paşa'nın İstanbul Ortaköy'de Defterdarburnu'nda da mescidiyle yalısı vardı. İstanbul'daki Himmetzâde Zâviyesi'ni de İbrâhim Paşa'nın yaptırdığı nakledilmektedir (*Sicill-i Osmânî*, I, 109).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 96, s. 42, 50, 63, 91; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 286; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 19, 35, 70, 80-81, 85, 86, 160, 177, 185-189, 191, 203, 208-210; Silâhdar, *Târih*, I, 352, 624, 651, 653, 663 vd.; II, 135, 147-152, 161 vd., 182-185, 211-217, 256-257; D. Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* (trc. Özdemir Çobanoğlu), Ankara 1980, III, 11-15, 23-24, 81-93, 103-105, 365; Râşid, *Târih*, I, 13, 256, 293, 421, 444, 454-459, 460-461, 474-475, 480-482; Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 109, 122, 264; II, 222-223; Ferâizizâde Mehmed Said, *Gülşen-i Maârîf*, İstanbul 1252, II, 956 vd.; Hammer, *HEO*, XII, 12-14, 158 vd., 186-191; *Sicill-i Osmânî*, I, 109; Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihî*, İstanbul 1939, s. 149-151; Danişmend, *Kronoloji*, III, 446, 447, 458-461, 587-588; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 429, 430, 467-468; III/2, s. 186; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1965, II, 19-20; Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)*, Ankara 1978, I, 442-453; Abdülkadir Özcan, "Melek İbrahim Paşa", *GDAAD*, sy. 12 (1998), s. 221-235; *Kâmûsü'l-lâ'm*, I, 560-561; Tarkan Okçuoğlu, "İbrahim Paşa Mescidi", *DBİst.A*, IV, 127-128.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

İBRÂHİM PAŞA, Nevşehirli

(bk. DAMAD İBRÂHİM PAŞA, Nevşehirli).

İBRÂHİM PAŞA CAMİİ

Bulgaristan'ın Hezargrad şehrinde
XVI. yüzyılda yapılmış
cami ve külliyesi.

Kuzey Bulgaristan'da, Türk döneminde Hezargrad olarak adlandırılan bugünkü Razgrad'da esasında bir külliyeinin merkezi olan cami, XVI. yüzyılın ilk yarısı içinde Sadrazam Makbul İbrâhim Paşa tarafından yaptırılmıştır. İbrâhim Paşa'nın cami ve dârüttâ'lim ile bunlara vakfettiği Niğbolu livâsındaki yerler için divan kâtibi Mehmed b. Kara Üveys eliyle hazırlanan Rebiülevvel 940 (Eylül-Ekim 1533) tarihli vakfiye Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndedir (nr. 7029). Hüseyin Ayvansarâyî, Galata'da Haliç kıyısındaki Eski Yağkapanı Camii'nden bahsederken bâni Sadrazam İbrâhim Paşa'nın ayrıca Selânik'te kiliseden çevrilme Ayasofya Camii ile Kavalâ ve Hezargrad'da da camileri ve başka hayratı olduğunu bildirir. Evliya Çelebi, 1062 (1652) yılında Melek Ahmed Paşa ile Özi'ye giderken uğradığı Hezargrad'ı İbrâhim Paşa'nın bu şehir toprağından olduğu için imar ettiğini bildirir. Halbuki İbrâhim Paşa, Adriyatik kıyısındaki Parga'dandır. Evliya Çelebi caminin içinin son derece tezyinatlı olduğunu, yapı ile uyumlu bir minaresi, şadırvanı, imareti, dârü'ttedrîs, dârülkurrâ, sıbyan mektebi ve hamamı bulunduğunu belirterek şehirdeki on iki handan Kurşunlu Han'ın ve 300 kadar dükkânın çoğunun da yine İbrâhim Paşa evkafından olduğunu kaydeder. Onun bildirdiğine göre, Hezargrad kendisine arpalık olarak verilen Molla Hak Efendi diye meşhur Ahmed b. Hüsameddin'in kabri de bu caminin hazîresindedir. İbrâhim Paşa Camii'nde bulunan 1025 (1616) tarihli Arapça bir kitâbeden anlaşıldığı üzere cami tam olarak bitirilememiş ve daha sonra bu tarihte Mahmud Paşa tarafından tamamlanmıştır.

1980'li yıllarda burada yapılan bir kazı ile bugünkü yapının altından daha küçük ölçülerdeki bir camiye ait duvarlar ortaya çıkarılmıştır (*DİA*, XVII, 299). Durumun tam olarak açıklanabilmesi için kazı buluntuları hakkında geniş bilgiye ve yerinde değerlendirilmeye ihtiyaç vardır. Gerd Schneider'in hazırladığı rekonstrüksiyon-

İbrahim
Paşa Camii'nin
yıkılmış
durumdaki
son cemaat yeri

İBRÂHİM PAŞA CAMİİ

da külliye'nin genel görünüşü yer almak-tadır (a.g.e., XVII, 300). M. J. M. Jouannin ve M. Jules van Gaver'in 1840'ta yayımlanan kitaplarının sonundaki gravürlerden birinde İbrâhim Paşa Camii ve komşusu Saat Kulesi etrafındaki binaları ile birlikte görülmektedir (Ayverdi, s. 163, rs. 71). F. Kanitz, Doksanüç Harbi'nde âdeta Rus ordusuna rehber olan Bulgaristan hakkındaki büyük kitabında caminin tarihini 1025 diye verirken bunun milâdî karşılığını yanlış olarak 1614 şeklinde gösterir. Kanitz'e göre Türkler, dinî yapılarında uygulanan asil mimari ve teknik kalitenin gerçekleşmesini genellikle reâyâya bıraktıklarından bu heybetli eseri de herhalde Makedon-Ulah mimarlar yapmıştır. Ancak Kanitz'in bu garip iddiasının yanında işaret ettiği başka bir husus caminin 1870'li yıllardaki durumu için önemlidir: "İbrâhim Paşa Camii'nin etraftaki yedi vakıf köyden sağlanan 7000 altın lira geliri olmasına rağmen bakımı için fazla bir özen gösterilmediğinden ihmal edilmiş üst örtüsünden sızan rutubet bu güzel eserin her tarafına zarar vermektedir; bu sebeple acele olarak esaslı bir restorasyona girişilmesi temenni edilir". Aynı müellifin bildirdiğine göre caminin hemen yanında, Midhat Paşa'nın Tuna vilâyeti valiliği yıllarında yaptırdığı ve önünde bahçesi de olan zarîf bir konak bulunmaktadır.

Ekrem Hakkı Ayverdi, "Caminin üstünün 1603'te yapıldığını bildiren bir levha

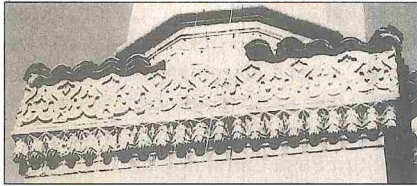
vardır. Bazı rivayetlerde 1616 ve 1625 deniyor" şeklindeki ifadesiyle tarihleme hususunda şüphelere işaret ettikten sonra külliye'nin parçaları olan imaretle çifte hamamın belgelere göre 1070 (1659-60), 1167 (1753-54) yıllarında tamir edildiğini ve bunların İbrâhim Paşa'nın evkafından olduklarının 1275'te (1858-59) bildirildiğini kaydeder. Yine Ayverdi caminin 1079 (1668-69) tarihli arşiv kayıtlarında adının geçtiğini de belirtmiştir (*Avrupa'da Osmanlı Mi'mârî Eserleri IV*, s. 52).

Balkanlar'da yakın tarihte meydana gelen felâketleri atlatan İbrâhim Paşa Camii külliyesini teşkil eden diğer binaları kaybetmiştir. Son yıllara gelinceye kadar ayakta bulunan caminin yanındaki medrese, sıbyan mektebi, imaret, çifte hamam ve handan bir kalıntı olup olmadığı bilinmemektedir. 1932'ye doğru J. Petkov tarafından yazılan bir turist rehberinin Razgrad bahsinde burada hâlâ birkaç caminin görüldüğü, bunlardan birinin 1515'te yapılan İbrâhim Paşa Camii olduğu kaydedilmekle yetinilmiştir. Ch. J. Veyrenc'in kaleme aldığı daha yeni bir rehberde ise Bulgaristan'ın en güzel camilerinden olan İbrâhim Paşa Camii'nin 1614 yılında yapıldığı yazılarak yanlışlık tekrarlanmıştır. Fakat en şaşılacak husus, Veyrenc'in herhalde tek kaynak olarak kullandığı Kanitz'in iddiasından hareketle Arnavut ustaların Bulgar ustaların da yardımlarıyla bu camiye inşa ettiklerini bildirmesidir. Veyrenc'e göre, binanın heybetli kitlesine zarîf minarenin orantılarını ustalıklı kaynaştırma becerisini gösteren kalfaların bu sanat bilgisine hâlâ hayranlık duyulur. Mimarisinin haşmeti kadar caminin içi de dikkate değer. Burada güzel kalem işi nakışlarla sanatlı biçimde bezenmiş Arap harfli yazılar görülür. Ayverdi, 1976'da Hezargrad'a uğradığında camiye "... met-rük, taş dolgulu himiş son cemaat yeri yıkık, kapısı zincirle bağlanmış" olarak görmüştür. Rejimin İslâmiyet'e karşı hoşgörülü olduğunu ortaya koymak için devletçe oradaki müftülüğe yayımlatılan bol resimli bir kitapta ise İbrâhim Paşa Camii'nin harap ve bakımsız durumu gösterilmemiştir. Bulgaristan başmüftüsünden alınan resmî bilgiden, caminin II. Dünya Savaşı'ndan sonra tamamen kapalı kaldığı ve bugüne kadar hizmete açılmadığı anlaşılmıştır. Camiyi Bulgaristan Kültür Bakanlığı koruma altına almışsa da günümüze kadar bir restorasyon yapılmamıştır. Ancak Bulgaristan başmüftülüğü tarafından restoresi için para toplanmış olup yakında tamirine başlanma-

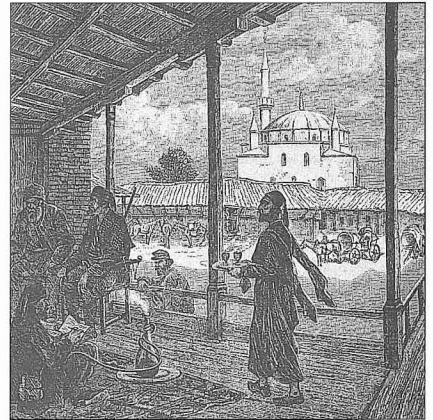
sı beklenmektedir. Son zamanlarda Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı'ndan caminin durumunu tesbit için bir heyet gönderilmiş, fakat bundan da henüz bir sonuç alınamamıştır.

İbrâhim Paşa Camii dıştan kare bir yapı görünümündedir. Ölçüleri 20 x 20 m. kadar tahmin edilen yapı muntazam işlenmiş kesme taşlardan yapılmıştır. Cep-helerde sıralanan üçer sıra halindeki sivri kemerli pencereler harimi aydınlatır. Bu pencereler alt dizide dört, ikinci dizide üç, en üst dizide iki adet olmak üzere ritmik bir düzene göre açılmıştır. Kare kitle üstte sekizgene dönüşür. Bunun üstünde ise pencereli kasnaklı ve kurşun kaplı, çapı herhalde 18 metreden az olmayan bir kubbe harimi örter. Klasik dönem Osmanlı-Türk cami mimarisinin nisbet ve âhengine sahip bulunan bu heybetli eserin en garip özelliği, kare kitlenin sekizgene dönüştüğü köşelerde yükselen, âdeta küçük minareleri andıran ağırlık kulesi görevindeki tepeleri külâhlı kulelerdir. Bunlar Jouannin ve Gaver'in, Kanitz'in gravürlerinde de belirlidir. Ana binanın orantıları ile dış estetiğine çok ters düşen ve Türk yapı sanatında başka benzeri olmayan bu garip kulelerin niçin yapıldığı bilinmemektedir. Caminin inşa edildiği XVI. yüzyılda böyle bir unsurun tasarlanmış olması muhtemel değildir. Ayverdi'nin düşündüğü gibi bunların geç bir dönemde yapılan bir restorasyonda eklendiği ihtimali akla gelir. Kubbe kasnağında görülen, pencereler arasındaki yassı pilastrlar da klasik dönemin camilerine yabancı olduğuna göre en azından

İbrâhim Paşa Camii ve minaresinin kaidesindeki taş süsleme - Hezargrad / Bulgaristan

XIX. yüzyılın sonlarına ait bir gravürde İbrâhim Paşa Camii (Kanitz, III, 319)

XVIII veya XIX. yüzyılda kubbe kasnağında değişiklik yapılırken bu kuleciklerin de ilâve edildiğini düşünmek mümkündür. Caminin 1930'lu yıllara ait fotoğrafında, son cemaat yeri olarak üstü kiremit kaplı ahşap çatı ile örtülü bir kısmın varlığı görülür. 1810'daki Türk-Rus savaşları sırasında Hezargrad işgal edilerek tahribata uğramış, 1828-1829 savaşında da tahribat sürmüştür. Rus ordusu Hezargrad'dan çekildiğinde caminin son cemaat yerini tahrip etmiş ve savaş hatırası olarak buradaki mermer sütunları götürmüştür. Bu kısımlar daha sonra ağaç ve kerpiçten inşa edilmiştir. Ana binanın mimarisine bütünüyle ters düşen, üç cephesinde dikdörtgen biçimli pencereler sıralanan bu biçimsiz son cemaat yeri de herhalde camide değişikliklerin yapıldığı XIX. yüzyılda eklenmiştir. Bulgaristan eski başmüftüsü Mehmed Toptchiev tarafından hazırlanan kitapta cümle kapısının iki yanındaki oturma nişlerinin mukarnaslı olduğu görülmektedir. Ahşap kapı kanatları da geçmelidir. Resmin çekildiği yıllarda caminin cephesinin muşamba veya naylonlarla kaplı olduğu da farkedilmekte, ayrıca bazı gergi demirleriyle bu kısımda takviyeler yapıldığı dikkati çekmektedir. XVI. yüzyılın Rumeli'deki eserlerinin başında gelen bu caminin diğer bölümleriyle, Evliya Çelebi'nin İstanbul'daki Rüstem Paşa Camii ile kıyasladığı iç süslemesine dair bilgi yoktur. Fakat şu husus açıkça bellidir ki bu cami Makedon veya Ulah mimarlarına değil, bütün dış orantıları ve bilhassa çok geniş çaplı kubbesiyle Osmanlı dönemi Türk sanatına aittir. Sağ tarafına bitişik olan minaresi, genellikle XVI. yüzyıl minarelerinde rastlandığı gibi uzun ve dilimli bir pabuç kısmına sahiptir. Pahlı gövdenin bitiminde üç sıra halinde mukarnaslı çıkımları olan bir şerefe görülür. Avrupa kıtasının eski

Osmanlı ülkelerindeki minarelerin özelliği olarak bu da ince ve uzundur.

BİBLİYOGRAFYA :

Sofia National Library, TD, nr. O.A.K. 217/8 (1537-38 tarihli), vr. 11"; Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, III, 310-311; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 28; II, 39; *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 24-26; M. J. M. Jouannin – M. J. van Gaver, *Turquie*, Paris 1840, IV, 76; F. Kanitz, *Donau-Bulgarien und der Balkan*, Leipzig 1880, III, 319-321; H. D. Jenkins, *Ibrahim Pasha: Grand Vizir of Suleiman the Magnificent*, New York 1911; [J. Petkov], *Bulgarien*, Sofia [1932?], s. 162, 175; Osman Nuri Peremeci, *Tuna Boyu Tarihi*, İstanbul 1942, s. 141; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 75; a.mlf., "İbrâhim Paşa", *İA*, V/2, s. 914-915; *Istoriya na Balgarskata Arhitektura* (ed. D. Dimitrov), Sofia 1965, s. 602; Ch. J. Veyrenc, *Bulgarie*, Genève 1966, s. 408-409; Mehmed Toptchiev, *Mosques and Moslems in Bulgaria*, Sofia 1981; St. Stefanov v.dğ., *Istoriceski Spravki za Razgradski Okrug* (nşr. Okruzna Direkcija Kulturno – Istoricesko Nasledstvo), Razgrad 1981, s. 45-46; Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mi'mârî Eserleri IV*, s. 52, 163-164, rs. 71, 72, 76, 77; M. Türker Aca-roğlu, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara 1988, s. 185; Osman Kesikioğlu, "Bulgaristan'da Bazı Türk Abideleri ve Vakıf Eserleri", *VD*, VIII (1969), s. 319-320; B. Cvetkova, "Hezargrad", *Eİ²* (İng.), III, 342; Machiel Kiel, "Hezargrad", *DİA*, XVII, 299.

SEMÂVÎ EYİCE

İBRÂHİM PAŞA CAMİİ

Rodos adasında
XVI. yüzyılda yapılmış cami.

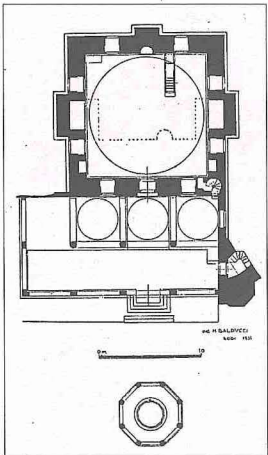
Şehrin merkezinde kale dışında bulunan ve bütün kaynaklar yanında mahallinde de İbrâhim Paşa adıyla anılan cami, kapısı üstündeki dört satırlık Arapça kitâbeden öğrenildiğine göre Kanûnî Sultan Süleyman'ın adına inşa ettirilmiştir. Bu kitâbedeki tarihi bazı araştırmacılar 937 (1530-31) olarak çözümlemişlerdir. Halbuki tarih cümlesinin (Men dehalehû kâne âminen dâimen, sene 947) ebcedi 947 (1540) yılını verdiği gibi bu tarih ayrıca rakamla da yazılmıştır (Çelikkol, s. 71, rs. 162). Buna göre caminin 1536'da idam edilen Sadrazam Makbul İbrâhim Paşa'nın olması pek mümkün değildir. Kitâbede İbrâhim Paşa'nın adının geçmemesine rağmen eser bugüne kadar onun adıyla tanınagelmıştır. Rodos'ta Sultan Süleyman'ın hayratı olarak ayrıca başka bir Süleymaniye Camii vardır. Bu camiye İbrâhim Paşa'nın adının niçin yakıştırıldığı anlaşılamamıştır. Zeki Çelikkol, İbrâhim Paşa'nın Mısır'a giderken Rodos'a uğrayarak Kanûnî'nin emrini yerine getirmek için Süleymaniye Camii ile birlikte bu ca-

miyi de yaptırdığını söyleyip her iki caminin İbrâhim Paşa tarafından inşa ettirildiğini belirtirse de bu hususta kaynak göstermez. Evliya Çelebi de 1082 Muharreminde (Mayıs 1671) çıktığı seyahatte uğradığı Rodos'u anlatırken Makbul (Mak-tul) İbrahim Paşa Camii adıyla andığı bu eseri kısaca tanıttıktan sonra kitâbesinin kopyasını vermiştir.

Cami tek kubbeli, kare planlı tiptedir. Girişin önünde sütunlara dayanan kemerele oturan üç kubbeli bir son cemaat yeri vardır. Geç bir dönemde bu son cemaat yeri dışına, ana binaya göre simetrik olmayan ve taş pâyelere dayanan üstü öne meyilli, saç kaplı ahşap bir çatı ile örtülü ikinci revak eklenmiştir. Harim girişi basit bir kemerin içindedir. Kapının yayvan bir yay biçimindeki kemeri beyaz ve pembe mermerlerden geçmeli olarak yapılmıştır. Bunun üstünde kitâbe yer almıştır.

Kare biçimli harimin üstünü örten yaklaşık 11,50 m. çapındaki kubbenin sekizgen kasnağı sağırdır. Kareden kubbeye geçiş ise köşe pendentifleriyle sağlanmıştır. Ancak Hermes Balducci'nin çizdiği kesitte kible duvarına komşu olan pandantifte garip bir kesinti mevcut olup burada güdük bir tromp işaretlenmiştir. Bu camide, diğer Osmanlı-Türk ibadet yerlerinde rastlanmayan bir özellik olarak harimin iki yan duvarındaki pencerelerin arasında dikdörtgen biçiminde çıkıntılar vardır. Niçin yapıldıkları hususunda kesin bir şey söylenemeyen bu çıkıntılar içeride harime eyvan şeklinde iki kat halinde açılır. Caminin planı da Evliya Çelebi'nin tarifleriyle tam bir uyum göstermez. Son cemaat yeri duvarı ile yan cephenin birleştiği köşede duvar kalınlığı içinde olan minare XIX. yüzyılda yenilenmiş, İtalyan işgali yıllarında 1928'de camiden ayrı betonarme olarak yeniden inşa edilmiştir.

İbrâhim Paşa Camii'nin içinden bir görünüş

İbrâhim
Paşa Camii'nin
planı